

KS. JÓZEF M. DOŁĘGA

EKOFILOZOFIA – NAUKA NA PROGU XXI WIEKU

Termin „ekofilozofia” wszedł oficjalnie do słownika filozoficznego na VI Zjeździe Filozofii Polskiej w 1995 r. w Toruniu. Odtąd zaczyna funkcjonować coraz częściej w tekstach publikowanych i w wykładach, znakiem tego są dwa zeszyty „Ateneum Kapłańskiego” 138(2002), z. 2, 139(2002), z. 3 oraz cały szereg publikacji oraz wykłady kursoryczne i monograficzne w uniwersytetach i akademiach. Artykuł prezentuje analizy dotyczące terminu, pojęcia, koncepcji, problematyki merytorycznej ekofilozofii; ma na celu przybliżyć czytelnikowi zasadnicze zręby ekofilozofii.

1. Analiza semantyczna terminu „ekofilozofia”

W analizie semantycznej terminu „ekofilozofia” wyjdziemy od znakomitego tekstu Antoniego B. Stępnia na temat filozofii zamieszczonego w *Słowniku pojęć filozoficznych*¹.

1. Filozofia – jak wiadomo termin ten pochodzi z języka greckiego: *philosophia* i oznacza – umiłowanie mądrości (*phileo* – miłuję, dążę; *sophia* – mądrość, wiedza).

Termin ten posiada wiele odcieni znaczeń, a mianowicie:

- znaczenie najogólniejsze: wiedza o świecie, wiedza dotycząca bytu jako bytu, wiedza dotycząca przedmiotu (przedmiotów), wiedza dotycząca źródeł i granic poznania;
- znaczenie światopoglądowe: oznacza światopogląd zapewniający osobie ludzkiej orientację w świecie i umożliwiający życie rozumne;
- znaczenie naukowotwórcze oznacza teorie wiedzy naukowej.

Termin *sophia* pierwotnie oznaczał wszelkiego rodzaju teoretyczną i praktyczną mądrość, którą mędrzec (*sophos*) wyróżniał się wśród przeciętnych ludzi. Nadano temu słowu znaczenie przede wszystkim teoretyczne, które umożliwiało zdobycie jakiejś umiejętności (*techne*) lub praktycznej działalności (*arete*). Nauczycieli tak pojmowanej wiedzy nazywa-

no sofistami (*sophistes*). Natomiast filozofa (*philosophos*) odróżniano od sofisty i mędrca; filozofowie powinni metodycznie dążyć do zdobycia mądrości, do zdobycia wiedzy o tym, co naprawdę istnieje.

W związku z tym w myśli europejskiej możemy wyróżnić przede wszystkim dwa zasadnicze znaczenia terminu filozofia: 1) filozofia jako najogólniejsza nauka o świecie lub zbiór kilku ogólnych nauk filozoficznych; 2) filozofia jako światopogląd przede wszystkim mający praktyczne znaczenie. Oba te rozumienia filozofii nie są przeciwstawne, a można je rozumieć jako ujęcia komplementarne.

2. Ekofilozofia – termin składa się z trzech wyrazów greckich:

- *oikos* – oznacza: środowisko, dom; mieszkanie, siedzibę, mienie rodzinne, gospodarstwo, rodzinę;
- *phileo* – oznacza: miłuję, dążę;
- *sophia* – oznacza: mądrość z aspektem teoretycznym i praktycznym.

Zatem ekofilozofia, w najogólniejszym rozumieniu, jest nauką filozoficzną o środowisku. Inaczej mówiąc ekofilozofia jest nauką filozoficzną o środowisku przyrodniczym i społecznym, czyli o ekosystemie ziemskim i jego otoczeniu z aspektami teoretycznymi i praktycznymi. Krócej mówiąc: ekofilozofia jest nauką o ekosystemie i jego otoczeniu.

Określenia te zawierają terminy, które należy wyjaśnić, a mianowicie:

- a) **nauka filozoficzna**: charakterystyka tej nauki zawarta jest w epistemologii i metodologii filozofii, analogicznie do filozofii należy wypracować epistemologię i metodologię ekofilozofii, uwzględniając specyfikę w przyjmowanych koncepcjach tej nauki;
- b) **ś r o d o w i s k o**: rozumiemy w ujęciu całościowym, czyli ze wszystkimi sferami, w których toczy się proces życia i istnieje człowiek, a mianowicie: atmosferą, hydrosferą, litosferą, kosmosferą, biosferą, antroposferą;
- c) **s y s t e m**: termin ten jest pomocny w opisie nie tylko różnorodnych podsystemów przyrodniczych, ale również w opisie podsystemów społecznych, ekonomicznych, technicznych, przemysłowych itp. Wielki system to jeden wielki obiekt sterowania, który według Mieczysława Lubańskiego² charakteryzuje się następującymi właściwościami:
 - system ten składa się z podsystemów, które można wyróżnić i opisać;
 - każdy z podsystemów ma własny cel działania, a jego efektywność może być oceniana w zależności od procesu sterowania;
 - cały system ma ogólny cel działania, a jego efektywność ocenia się na podstawie działania podsystemów;

- w podsystemach, jak też między nimi, zachodzą liczne sprzężenia;
 - w systemie istnieje hierarchiczna struktura sterowania;
 - rozbudowana sieć informacyjna gwarantuje celowe funkcjonowanie i optymalizację systemu;
 - w systemie obserwuje się współdziałanie ludzi, wytworów człowieka i środowiska przyrodniczego – wszystkie te elementy systemu tworzą środowisko;
- d) e k o s y s t e m: na treść terminu ekosystem³ składają się następujące elementy:
- organizmy żywe (biosfera) – czynniki biotyczne;
 - i człowiek z całą antroposferą;
 - oraz czynniki abiotyczne – atmosfera, hydrosfera, litosfera, kosmosfera, magnetosfera.

W poznaniu naukowym możemy prowadzić badania małych ekosystemów o dużej złożoności, oraz można rozpatrywać wielki ekosystem ziemski, uwzględniając wszystkie oddziaływania wewnętrzne oraz wpływ otoczenia na ten system, czyli najbliższego otoczenia kosmicznego Ziemi i Kosmosu;

- e) o t o c z e n i e: pojęcie otoczenia jest związane z rozumieniem systemu, a przez system⁴ rozumiemy zespół różnych elementów wzajemnie ze sobą powiązanych, na siebie oddziałujących i stanowiących pod pewnym względem całość. Określenie to nawiązuje do filologicznego znaczenia terminu „system” (gr. *systema*) i podkreśla taki układ elementów, który tworzy pewną całość uwarunkowaną stałym łańcem jego części składowych w świecie realnym lub w sferze poznania ludzkiego. System stanowi całość, w której elementy są powiązane z sobą relacjami oddziaływania i stanowią jego strukturę. Każdy system otwarty ma swoje otoczenie. W przyrodzie i w poznaniu ludzkim występują przede wszystkim systemy otwarte. Otoczenie jest to rzeczywistość, która wchodzi lub może wchodzić w relacje z systemem;
- f) a s p e k t t e o r e t y c z n y e k o f i l o z o f i i oznacza poznanie teoretyczne ekosystemu na różnych poziomach złożoności;
- g) a s p e k t p r a k t y c z n y e k o f i l o z o f i i oznacza różnego rodzaju zastosowania nauki w ekosystemie, np. sozotechnika.

2. Koncepcje ekofilozofii

Ekofilozofia – jako nowa nauka filozoficzna, ma już bogatą i zróżnicowaną literaturę na temat teorii, metodologii i koncepcji tej nauki. W tym

miejscu nie dokonujemy szczegółowej analizy poszczególnych ujęć ekofilozofii, a tylko prezentujemy ich rejestr, krótką charakterystykę i podstawową literaturę.

1. Ekofilozofia jako filozofia ekologii⁵ – wyrażenie „filozofia ekologii” w podstawowym znaczeniu funkcjonuje w filozofii nauki i oznacza teorię i metodologię ekologii. W ostatnich dziesiątkach lat XX wieku i na początku XXI wieku wyrażenie to zawiera w swojej treści i zakresie wiele elementów z szeroko rozumianych zagadnień filozoficznych i ochrony środowiska. Przykładem takich ujęć są prace Zbigniewa Hulla z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.

2. Ekofilozofia jako ekologia człowieka⁶ – wyrażenie „ekologia człowieka” zastosowane przez Napoleona Wolańskiego do określenia syntezy wyników badań naukowych z zakresu antropologii przyrodniczej, ekologii i nauk medycznych. W ujęciu tym jest duży zakres zagadnień i refleksji antropologicznych o charakterze filozoficznym. Ponadto na początku XXI wieku pojawiły się nowe wyrażenia ujmujące istotne obszary działalności człowieka związanej ze środowiskiem, a mianowicie: ekologia rodzaju ludzkiej, *ecologia humana*, ekologia społeczna.

3. Ekofilozofia jako ekologia humanistyczna⁷ – w zapowiedzi Stanisława Zięby – ma prowadzić badania naukowe nad życiem człowieka w jego aspekcie specyficznie ludzkim i osobowym.

4. Ekofilozofia jako ekologia głęboka⁸ – koncepcja ta zawiera zagadnienia filozoficzne nie tylko w założeniach, ale również w rozwiązaniach problemów szczegółowych związanych z kryzysem i katastrofami ekologicznymi oraz z kryzysem moralnym człowieka.

5. Ekofilozofia jako filozofia ekologiczna⁹ – wyrażenie wprowadzone przez Henryka Skolimowskiego, w zestawieniu z takim wyrażeniem, jak „filozofia logiczna”, które już funkcjonuje w słowniku naukowym, może z biegiem czasu uprawomocnić się w języku filozoficznym. Koncepcja ta rozwijana przez działalność Towarzystwa Przyjaciół Ekofilozofii oraz wielu autorów, którzy są zafascynowani wykładem i ujęciem problematyki ekofilozoficznej przez Henryka Skolimowskiego.

6. Ekofilozofia jako ekozofia T¹⁰ – jest budowana na filozofii związanej z kierunkami panteistycznymi – zarówno historycznymi, jak i współczesnymi oraz na założeniach ekologii głębokiej.

7. Ekofilozofia jako filozofia kryzysu ekologicznego¹¹ – orientacja ta dotyczy przede wszystkim zagadnień etycznych, prawnych, politycznych i ekonomicznych związanych z kryzysem ekologicznym oraz ekologii jako nowego paradygmatu polityki.

8. Ekofilozofia jako ujęcie systemowo-informacyjne ekorozwoju¹² – ujęcie to zawarte w pracach Lesława Michnowskiego znajduje uzasadnienie i zastosowanie w prognozach rozwoju człowieka i w założeniach zrównoważonego rozwoju.

9. Ekofilozofia jako ekologia uniwersalistyczna¹³ – pojawia się w kontekście ujęć filozofii uniwersalistycznej, a inaczej mówiąc uniwersalizmu, jako metafizologii, prezentowanej w Polsce między innymi w pracach Janusza Kuczyńskiego.

10. Ekofilozofia jako praktyczna filozofia przyrody¹⁴ – ujęcie to akcentuje zagadnienia przede wszystkim praktyczne i bioetyczne związane z kryzysem ekologicznym. Koncepcja ta w literaturze przedmiotowej w Polsce jest prezentowana m.in. przez Zbigniewa Łapko i Annę Lemańską.

11. Ekofilozofia jako część filozofii przyrody¹⁵ – koncepcja ta jest związana z ujęciem filozofii przyrody orientacji arystotelesowsko-tomistycznej, gdzie już wyróżnia się filozofię przyrody nieożywionej (kosmofilozofię) i filozofię przyrody ożywionej (biofilozofię) oraz filozofię środowiska społeczno-przyrodniczego (ekofilozofię).

12. Ekofilozofia jako kulturalistyczna filozofia ekologii reprezentowana w Polsce przez Andrzeja Papuzińskiego¹⁶.

13. Ekofilozofia jako environmentalizm¹⁷ – proponowana przez Wiesława Sztumskiego z Instytutu Filozofii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

14. Ekofilozofia jako samodzielna nauka filozoficzna¹⁸ – o wyraźnie określonym statucie epistemologicznym i metodologicznym.

15. Ekofilozofia jako światopogląd o aspektach etycznych, prawnych i moralnych¹⁹, szukająca również podstaw w ekoteologii.

16. Ekofilozofia jako filozofia zrównoważonego rozwoju.

17. Ekofilozofia jako filozofia bezpieczeństwa ekologicznego i społecznego.

3. Podstawowa problematyka ekofilozofii

W powstających naukach podstawowym zagadnieniem jest wypracowanie statusu epistemologicznego i metodologicznego oraz struktury zagadnień merytorycznych stanowiących pewną zwartą logiczną całość. W tym miejscu pomijamy szczegółowe analizy zagadnień metateoretycznych, a jedynie zwrócimy uwagę na przedmiot badań ekofilozofii.

Każda nauka ma swoją prehistorię. Podobnie i ekofilozofia ma już swoją prehistorię, a mianowicie wszyscy uczeni zajmujący się zagrożeniami i ochroną środowiska społeczno-przyrodniczego, a zwłaszcza autorzy

przytoczonych powyżej koncepcji tej nauki, są prekursorami ekofilozofii. Biorąc pod uwagę aktualny stan badań naukowych z zakresu ekofilozofii, nie sposób dzisiaj określić definitywnie przedmiotu badań tej nauki. Jednak na podstawie istniejącej literatury i toczących się dyskusji na różnych sympozjach i konferencjach naukowych, można przyjąć robocze określenia przedmiotu ekofilozofii:

- jest nim istota i natura środowiska społeczno-przyrodniczego, jego właściwości ilościowe i jakościowe oraz dwustronne związki przyczynowe między antroposferą a środowiskiem;
- a może krócej: jest nim istota i natura ekosystemu ziemskiego i jego otoczenia (lub ekosystemów i ich otoczenia).

W nurcie określonego myślenia filozoficznego poznanie z zakresu ekofilozofii zmierzałoby do poznania środowiska realnie i faktycznie istniejącego; do poznania w aspektach koniecznościowych i przyczynowych, a nie tylko przygodnych; do uzyskiwania uzasadnień tez ekofilozoficznych racjami logicznymi, ontycznymi, realnymi i przyczynowymi²⁰. Inaczej mówiąc: ekofilozofia jest nauką o systemowym ujęciu problematyki filozoficznej środowiska społeczno-przyrodniczego.

Zasadniczym źródłem informacji o środowisku są różne nauki szczegółowe, a zwłaszcza ekologia i sozologia. Wydobycie problematyki filozoficznej z naukowego obrazu środowiska społeczno-przyrodniczego i kulturowego należy między innymi do zadań ekofilozofii.

Z zagadnień merytorycznych ekofilozofii wymieniamy tylko te, które stanowią zasadniczą strukturę przedmiotową tej nauki. Do niej należy problematyka ogólnofilozoficzna, antropologiczna, aksjologiczna i edukacyjna dotycząca środowiska społeczno-przyrodniczego łącznie ze środowiskiem kulturowym.

Ogólnofilozoficzna problematyka ekofilozofii²¹ dotyczy istoty i natury środowiska społeczno-przyrodniczego, jego właściwości ilościowych i jakościowych, zmian zachodzących w tych właściwościach oraz związków przyczynowych między antroposferą a biosferą. Chodzi tutaj przede wszystkim o zdanie sprawy z aktualnego stanu środowiska, źródeł zmian zachodzących w tym środowisku, jego wpływu na życie i zdrowie człowieka, jak również szukanie podstaw filozoficznych ochrony tego środowiska. Podstawą do prowadzenia badań w tym zakresie są dane z przyrodniczych nauk szczegółowych i antropologicznych. Podejmowana problematyka ogólnofilozoficzna w ekofilozofii i próby jej rozwiązania są oparte w sensie metodologicznym o tak zwany naukowy obraz świata, w tym przypadku chodzi przede wszystkim o naukowy obraz środowiska społeczno-przyrodniczego.

Antropologiczna problematyka ekofilozofii²² dotyczy przede wszystkim zagadnień filozoficznych związanych z demografią, ontogenezą, antropopresją, migracją oraz z strukturalnymi elementami antroposfery, do których zalicza się przede wszystkim naukę, technikę i technologię, sztukę i religię. Punktem wyjścia do tego rodzaju badań są dane z antropologii przyrodniczej, filozoficznej, społecznej i kulturowej oraz z ekologii człowieka, sozotechniki, religiiologii, filozofii i historii nauki, historii i filozofii kultury. Podejmowana filozoficzna problematyka antropologiczna w ekofilozofii oraz sposoby jej rozwiązywania zależy od przyjmowanych przez autorów systemów filozoficznych.

Aksjologiczna problematyka ekofilozofii²³ występuje przy wartościowaniu życia, zdrowia człowieka, środowiska. Podstawy wartościowania wypracowywane są w aksjologii związanej z filozofią bytu i antropologią. W ramach naszej koncepcji ekofilozofii życie oraz zdrowie człowieka ujmujemy jako wartości najwyższe, ale nie absolutne. Natomiast środowisko społeczno-przyrodnicze traktuje się jako wartość podstawową i dobro wspólne. Wypracowane tutaj wartości mogą stać się podstawą wypracowania etyki ogólnej oraz etyki środowiskowej, a nawet prawodawstwa ekologicznego i moralności. Wydaje się, że wiedza naukowa związana ze środowiskiem społeczno-przyrodniczym oraz wypracowana i akceptowana etyka środowiskowa mogą stać się podstawą dla ekorozwoju.

Edukacyjna problematyka ekofilozofii²⁴ dotyczy przede wszystkim podstaw filozoficznych wychowania proekologicznego, a ściślej mówiąc wychowania sozologicznego w rodzinie, w szkole, w masmediach, w organizacjach społecznych, religiach oraz w ogólnej edukacji narodowej. Kształtowanie świadomości wrażliwej na wartość środowiska społeczno-przyrodniczego zależy również od programów nauczania w przedszkolach, szkołach podstawowych, średnich i na uczelniach wyższych oraz od powszechnej edukacji ekologicznej dorosłych. Ponadto jest to zadanie dla wszystkich zdających sobie sprawę z jakości aktualnego środowiska i jego wpływu na życie na naszej planecie oraz z jego wpływu na życie i zdrowie człowieka w naszej Ojczyźnie, jak i na całym świecie. Jest to zadanie nie tylko dla filozofów – jak pisze M. Barnier²⁵ – ale dla wszystkich mających wpływ na świadomość społeczną w Polsce i w świecie.

4. Zarys struktury ekofilozofii

4.1. Epistemologia i metodologia ekofilozofii

- 1) Analiza semantyczna terminu: *ekofilozofia*

- 2) Podstawowe terminy, pojęcia: ekosystem, przestrzeń ekologiczna, bezpieczeństwo ekologiczne, dobro wspólne, i inne
- 3) Przedmiot badań ekofilozofii
- 4) Metoda
- 5) Koncepcje
- 6) Historia
- 7) Ośrodki
- 8) Autorzy, uczeni, twórcy

4.2. Charakterystyka nauk ekologicznych i środowiskowych

- 1) Podstawowe: ekologia, sozologia – nauka o ochronie środowiska społeczno-przyrodniczego, ekologia człowieka, ekologia ludzka, ekologia społeczna, ekologia rodziny ludzkiej
- 2) Techniczne: sozotechnika
- 3) Ekonomiczne: ekoekonomia, sozoekonomia, ekonomia środowiskowa
- 4) Filozoficzne: etyka środowiskowa, ekofilozofia, ekoteologia
- 5) Prawodawstwo ekologiczne, polityka ekologiczna
- 6) Edukacja środowiskowa (ekologiczna)
- 7) Przedmiot badań i metodologia nauk środowiskowych

4.3. Filozoficzne zagadnienia w ekofilozofii

- 1) Analiza semantyczna terminu: *środowisko*
- 2) Podstawowe terminy, pojęcia, paradygmaty, np.: ekosystem, przestrzeń ekologiczna, bezpieczeństwo ekologiczne, i inne
- 3) Uwarunkowania przyczynowe zmian w środowisku
- 4) Zmiany ilościowe i jakościowe w środowisku
- 5) Destrukcje naturalnych struktur środowiskowych
- 6) Środowisko w oddziaływaniach globalnych
- 7) Ziemia w oddziaływaniach najbliższego otoczenia kosmicznego

4.4. Antropologiczne zagadnienia w ekofilozofii

- 1) Problemy demograficzne
- 2) Problemy migracyjne ludności
- 3) Zmiany genetyczne
- 4) Inżynieria genetyczna
- 5) Zdrowie człowieka i jego zagrożenia w środowisku społeczno-przyrodniczym
- 6) Blaski i cienie bioetyki

4.5. Aksjologiczne zagadnienia w ekofilozofii

- 1) Aksjologia
- 2) Etyka środowiskowa
- 3) Bioetyka
- 4) Prawo ekologiczne
- 5) Ekoestetyka
- 6) Moralność „ekologiczna”
- 7) Środowisko jako dobro wspólne całej ludzkości

4.6. Edukacyjne zagadnienia w ekofilozofii

- 1) Podstawy filozoficzne edukacji środowiskowej
- 2) Edukacja ekologiczna (sozologiczna)
- 3) Wychowanie ekologiczne
- 4) Świadomość ekologiczna
- 5) Formy edukacji ekologicznej: szkolna, permanentna
- 6) Formy wychowania ekologicznego
- 7) Podstawy światopoglądu ekologicznego

5. Aspekty światopoglądowe ekofilozofii

W pobieżnym rejestrze pojęć, które z dużą siłą pojawiły się w publikacjach i na konferencjach naukowych, pod wpływem wydarzeń środowiskowych XX wieku, należy wymienić następujące: *metanoia*, konsumizm, wartość rozumu, solidność pracy, jakość a nie ilość, umiarkowanie, prawa ekologiczne, edukacja i wychowanie, globalizm i regionalizm, wspólnotowość, troska o przyszłe pokolenia.

Metanoia – pojęcie znane w Biblii i chrześcijaństwie zostało przypomniane również i przez filozofa Leszka Kołakowskiego w kontekście zagrożeń i katastrof środowiska przyrodniczego i społecznego w świecie i Europie. W jego rozumieniu *metanoia* oznacza całkowitą zmianę mentalności i świadomości indywidualnej, społecznej i politycznej, żeby można było budować cywilizację życia – inny obraz świata i kultury.

Konsumizm – jako postawa i styl życia mimo wszystko nie był akceptowany w całej rozciągłości przez naukę Kościoła, a zwłaszcza przez moralistów (tak mi się wydaje). W latach 90. XX wieku ze strony forum ekologicznego idzie silna krytyka kultury europejskiej i stylu życia w aspekcie przerostu konsumizmu w wielu dziedzinach.

Racjonalizm i rozum nabierają ponownie znaczenia i wartości w sensie rozumu i mądrości indywidualnej i narodowej, umiejętności życia i przetrwania w przyszłych pokoleniach.

Solidność pracy – każda praca dobrze wykonana lub doskonale wykonana ma również znaczenie ekologiczne w wielu aspektach: oszczędności materiałów, ekonomii, wychowania itp.

Jakość a nie ilość – dzieło ludzkie musi być jakościowo prawie doskonałe, żeby miało znaczenie ekologiczne.

Umiarkowanie, post, a nawet asceza, mistyka – wszystkie te cnoty, postawy, potrzeby człowieka mają w naszych czasach wsparcie ekologiczne.

Prawa ekologiczne – środowiskowe – przede wszystkim chodzi tutaj o wypracowanie i odkrycie praw ekologicznych w sensie praw przyrody, praw natury.

Edukacja i wychowanie – nauki ekologiczne potwierdzają starą prawdę o znaczeniu edukacji i wychowania w życiu człowieka, społeczeństwa, narodów – w tym przypadku głównie chodzi o poznanie i poszanowanie dzieła stworzenia – zupełnie inny cel edukacji.

Globalizm i regionalizm – z nauk ekologicznych płynie bardziej zdecydowanie wizja całościowa globu ziemskiego i rodzaju ludzkiego, a jednocześnie podkreśla się znaczenie rejonu, wartości lokalnych i to zarówno w aspekcie przyrodniczym jak i społecznym oraz kulturowym.

Wspólnotowość – efektywne wspólne działanie, współpraca – synergia – podobnie nauki ekologiczne pokazują znaczenie wspólne działania, aby uzyskać efekty znaczące w zagadnieniach ekologicznych.

Troska o przyszłe pokolenia – poczynania ekologiczne w aspekcie sozologicznym mają przede wszystkim na celu przyszłe pokolenia również, a może przede wszystkim – człowieka.

Grzech ekologiczny – analiza tego pojęcia oparta na teologicznej prawdzie o dziele stworzenia jest mocno osadzona w teologii, filozofii i ekofilozofii.

Rachunek ekologiczny – wyrażenie to oznacza praktykę w życiu religijnym człowieka, który w introspekcji i retrospekcji dokonuje analizy swego życia duchowego z uwzględnieniem swego stosunku do dzieła stworzenia w różnych jego elementach.

Środowisko jako dobro wspólne – tak ujęte środowisko przyrodnicze, społeczne i kulturowe stanowi podstawę dla etyki środowiskowej, prawa ekologicznego i ochrony środowiska oraz moralności.

Idee panteizujące – w nurcie myślenia ekologicznego są ujęcia panteizujące nawiązujące do europejskich filozofii tego typu lub do kultur Dalekiego Wschodu, a zwłaszcza Indii.

Skrajny biocentryzm – w etyce środowiskowej znajduje się orientacja biocentryczna, która wymaga głębszej analizy zarówno aksjomatów jak i podstaw epistemologicznych i metodologicznych.

Terror ekologiczny – głównie chodzi tutaj o sterowanie systemem ekologicznym światowym, który pojawia się zarówno w poglądach uczonych jak i polityków.

Skrajny antropocentryzm – w świetle wartości ekologicznych i troski o całe środowisko – pogląd taki budzi wątpliwości.

Wszystkie te poczynania, pojęcia, problemy i zagadnienia, wydaje się, że nie budzą wątpliwości, a jedynie wymagają wsparcia refleksji teologicznej, oceny moralnej i etycznej.

6. Zamiast zakończenia

Wypracowanie charakterystyki epistemologicznej i metodologicznej nauk ekologicznych – filozofii nauk ekologicznych; pojęcia i koncepcji kultury ekologicznej; koncepcji państwa ekologicznego; ekologia rodziny ludzkiej; ekologia ducha ludzkiego – to zagadnienia i problemy, które wymagają szczegółowych badań naukowych w najbliższym czasie.

Zapowiedziane sympozja w Polsce o charakterze ekologicznym napawają nadzieją, że świadomość potrzeby zmian naszej mentalności w wielu sprawach uzyska nowe przesłanki do jej podjęcia, pogłębienia i zrealizowania.

Przedstawiony zarys problematyki ekofilozofii wymaga dalszych pogłębionych analiz i dyskusji w szerszym środowisku uniwersyteckim i akademickim. Tak wypracowana ekofilozofia może stać się dobrą podstawą do zaproponowania nowego stylu myślenia filozoficznego w szeroko rozumianej problematyce ekologicznej. Szczęólnego namysłu i studiów wymagają podstawowe pojęcia, kategorie, paradygmaty ekofilozofii.

PRZYPISY

¹ *Słownik pojęć filozoficznych*, pod red. W. Krajewskiego, Warszawa 1996, s. 57–60.

² M. Lubański, *Informacja – system*, w: M. Heller, M. Lubański, S.W. Ślaga, *Zagadnienia filozoficzne współczesnej nauki. Wstęp do filozofii przyrody*, wyd. 2, Warszawa 1982, s. 29–31.

³ Por. A.M. Mannion, *Zmiany środowiska Ziemi. Historia środowiska przyrodniczego i kulturowego*, Warszawa 2001, s. 15–17.

⁴ Por. *Mały słownik terminów i pojęć filozoficznych*, oprac. A. Podsiad, Z. Więckowski, Warszawa 1983, s. 380–381; J. Bocheński, *O systemie*, „*Studia Philosophiae Christianae*” (SPhCh) 24(1988), nr 2, s. 235–248; *Problemy metodologii badań systemowych*, Warszawa 1973; S. Młynarki, *Elementy teorii systemów i cybernetyki*, Warszawa 1974; *Ogólna teoria systemów*, pod. red. G.J. Klira, Warszawa 1976; W. Sadowski, *Podstawy ogólnej teorii systemów*.

Analiza logiczno-metodologiczna, Warszawa 1978; L. von Bartalanffy, *Ogólna teoria systemów. Podstawy, rozwój, zastosowania*, Warszawa 1984; M. Lubański, *Informacja – system*, art. cyt., s. 14–70; *Nauka – technika – system*, pod red. W. Gasparskiego i D. Miller, Wrocław 1981.

⁵ Z. Hull, *Filozofia ekologii jako nowa dziedzina filozofowania*, w: *Filozofia i bioetyka. Materiały VI Polskiego Zjazdu Filozoficznego w Toruniu 5–9 września 1995 r. Sekcja Bioetyki i ekofilozofii*, pod red. W. Tyburskiego, Toruń 1996, s. 9–29; por. A. Papuziński, *Metafizyczne dziedzictwo nauki jako problem filozofii ekologii*, w: *Ekofilozofia i bioetyka*, pod red. W. Tyburskiego, Toruń 1996, s. 29–42; *Problemy filozofii ekologii*, w: *Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii*, pod red. A. Papuzińskiego, Bydgoszcz 1999, s. 55–96; *O dwóch sposobach pojmowania i uprawiania filozofii ekologii*. *Z filozofii nauk ekologicznych*, w: *Ochrona środowiska społeczno-przyrodniczego w filozofii i teologii*, pod red. J.M. Dołęgi, J. W. Czartoszewskiego, A. Skowrońskiego, Warszawa 2001, s. 38–45; J.M. Dołęga, *Z filozofii nauk ekologicznych*, w: *Ochrona środowiska społeczno-przyrodniczego w filozofii i teologii*, dz. cyt., s. 25–37.

⁶ N. Wolański, *Glossary of terms for human ecology*, Warsaw 1990; *Czynniki rozwoju człowieka. Wstęp do ekologii człowieka*, pod red. N. Wolański, Warszawa 1972; A. Horst, *Ekologia człowieka*, Warszawa 1976; *Ekologia człowieka. Historia współczesności*, pod red. B. Kuźnickiej, Warszawa 1995; N. Wolański, *Nowoczesność jako sprawność w przystosowaniu człowieka do środowiska*, „Prakseologia” 1992, nr 1–2, s. 105–127; S. Jaromi, *Ecologia humana – chrześcijańska odpowiedź na kryzys ekologiczny*, Kraków 2004; *Ekologia rodziny ludzkiej*, pod red. J.W. Czartoszewskiego, J.M. Dołęgi, Olecko 2000; B. Campbell, *Ekologia człowieka. Historia naszego miejsca w przyrodzie od prehistorii do czasów współczesnych*, Warszawa 1995; D. Kiełczewski, *Ekologia społeczna*, Białystok 1998.

⁷ Por. S. Zięba, *Ku ekologii humanistycznej*, „Człowiek i Przyroda” (CziP) 1994, nr 1, s. 7–13; *Humanizm ekologiczny*, vol. 1: *Jakiej filozofii potrzebuje ekologia, ochrona przyrody a ochrona człowieka*, pod red. L. Pawłowskiego i S. Zięby, Lublin 1992; W. Tyburski, *Pojednać się z Ziemią. W kręgu zagadnień humanizmu ekologicznego*, Toruń 1993; *Humanizm ekologiczny*, vol. 4B: *Technika szansą czy zagrożeniem (aspekty techniczne)*, pod red. Iwo Pollo i Z. M. Kozaka, Lublin 1996; S. Zięba, *Natura i człowiek w ekologii humanistycznej*, Lublin 1998; tenże, *Historia ekologii*, Lublin 2004.

⁸ B. Devall, G. Sessions, *Ekologia głęboka. Życ w przekonaniu, iż Natura coś znaczy*, Warszawa 1994; R. Bzdak, *Problem możliwości teoretycznego uzasadniania głębokiej ekologii*, w: *Człowiek i środowisko – humanistyka i ekologia. Prace Olsztyńskiego Sympozjum Ekologicznego, Olsztyn 5–6 maja 1994 roku*, pod red. J. Dębowskiego, Olsztyn 1995, s. 91–96; A. Synowiecki, *Człowiek – z ziemi wzięty*, CziP 1994, nr 1, s. 41–92; K. Waloszczyk, *Kryzys ekologiczny w świetle ekofilozofii*, Łódź 1996, s. 228–241.

⁹ Por. H. Skolimowski, *Filozofia żyjąca. Ekofilozofia jako drzewo życia*, Warszawa 1992; D. Kiełczewski, *Wybrane nurty filozofii ekologicznej*, Białystok 1993, s. 5–32; K. Waloszczyk, *Kryzys ekologiczny w świetle ekofilozofii*, Łódź 1996, s. 207–228; H. Skolimowski, *Medytacje*, Wrocław 1991; tenże, *Wizje Nowego Millennium*, Kraków 1999; tenże, J.K. Górecki, *Zielone oko kosmosu. Wokół ekofilozofii w rozmowie i esejach*, Wrocław 2003.

¹⁰ Por. B. Devall, G. Sessions, *Ekologia głęboka*, dz. cyt., s. 289–293; M. Ryszkiewicz, *Matka Ziemia w przyjaznym kosmosie. Gaja i zasada antropiczna w dziejach myśli przyrodniczej*, Warszawa 1994; B. Jakubowska, *Gaja – wiecznie żywa*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” 1(2003), s. 593–604.

¹¹ Por. E. Phillips, *Crisi in Atmosphere: The greenhouse factor*, Phoenix 1990; V. Holsle, *Philosophie der ökologischen Krise*, München 1994; Z. Piątek, *Filozoficzne korzenie kryzysu środowiskowego*, w: *Człowiek i środowisko...*, dz. cyt., s. 43–50.

¹² L. Michnowski, *Jak żyć? Ekorozwój albo...*, Białystok [b.r.w.]; *Ekorozwój szansą przetrwania cywilizacji*, pod red. B. Zaufal, M. Białeckiej, t. 3, Kraków 1986; L. Michnowski, *Czy regres człowieczeństwa?*, Warszawa 1999.

¹³ Por. J. Kuczyński, *Udomowienie Ziemi. Interpretacja Leszka Kołakowskiego projektu metanoi*, w: *Ziemia naszym domem*, pod red. J. Kuczyńskiego, Warszawa 1996, s. 155–178; tenże, *Wstęp do uniwersalizmu*, t. 1–2, Warszawa 1998–1999.

¹⁴ Por. Z. Łepko, *Ku ekofilozofii*, SPhCh 30(1994), nr 1, s. 21–34; tenże, *Ekofilozofia jako praktyczna filozofia przyrody*, w: *Człowiek i środowisko...*, dz. cyt., s. 37–42; A. Lemańska, *Praktyczna filozofia przyrody alternatywą klasycznej filozofii przyrody*, SPhCh 33(1997), nr 1, s. 133–138; Z. Łepko, *Antropologia kryzysu ekologicznego*, Warszawa 2003.

¹⁵ Por. J.M. Dołęga, *W kierunku ekofilozofii*, w: *Ekofilozofia i bioetyka*, dz. cyt., s. 19–25.

¹⁶ Por. A. Papuziński, *Życie – nauka – ekologia. Prolegomena do kulturalistycznej filozofii ekologii*, Bydgoszcz 1998.

¹⁷ Por. W. Sztuński, *Enwironmentalizm i cywilizacja życia*, Katowice 1997.

¹⁸ Por. J.M. Dołęga, *Z zagadnień metateoretycznych i merytorycznych ekofilozofii*, SPhCh 32(1996), nr 1, s. 270–278; J.M. Dołęga, *Ekologia w teologii i filozofii chrześcijańskiej*, w: *Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii*, pod red. A. Papuzińskiego, Bydgoszcz 1999, s. 133–163; tenże, *Problematyka ochrony środowiska społeczno-przyrodniczego w sozologii i ekofilozofii*, w: *Ochrona środowiska w filozofii i teologii*, pod red. J.M. Dołęgi i J.W. Czartowskiego, Warszawa 1999, s. 10–26.

¹⁹ Por. J.W. Czartowski, *Zagadnienie światopoglądu w edukacji ekologicznej*, „*Studia Ecologiae et Bioethicae*” 1(2003), s. 505–518; *Ochrona środowiska społeczno-przyrodniczego w filozofii i teologii*, dz. cyt.; *Ochrona środowiska w filozofii i teologii*, dz. cyt.

²⁰ Por. K. Klósak, *Z teorii i metodologii filozofii przyrody*, Poznań 1980, s. 46–49, 105, 113; J.M. Dołęga, *Stosunek ruchu do materii w ujęciu klasycznej filozofii przyrody*, Warszawa 1986, s. 29–30.

²¹ Por. S. Zięba, *Życie w aspekcie ekologicznym*, CziP 1995, nr 2, s. 5–21; J. Dębowski, *Filozoficzne źródła refleksji ekofilozoficznych*, Olsztyn 1996.

²² Por. N. Wolański, *Rozwój biologiczny człowieka*, cz. 1 i 2, wyd. 6, Warszawa 1986; S. Kowalczyk, *Zarys filozofii człowieka*, Sandomierz 1990; *Człowiek – osoba – pleć*, pod red. M. Wójcik, Warszawa 1998; N. Wolański, *Rozwój biologiczny człowieka*, Warszawa 2005.

²³ Por. K. Kloskowski, *O naczelnej zasadzie etycznej relacji*, w: *Człowiek i środowisko...*, dz. cyt., s. 107–112; W. Tyburski, *Etyka środowiskowa a paradygmat antropocentryzmu*, w: *Ekofilozofia i bioetyka*, dz. cyt., s. 65–72; Z. Piątek, *Dylematy etyki środowiskowej*, w: *Ekofilozofia i bioetyka*, dz. cyt., s. 43–64; *Ekonomia, ekologia, etyka*, pod red. W. Tyburskiego, Toruń 1996; J. Łukomski, *Próba zbudowania chrześcijańskiej etyki środowiska naturalnego*, Radom 1998.

²⁴ Por. *Materiały II Ogólnopolskiej Konferencji Ochrona środowiska w nauczaniu i wychowaniu*, pod red. M. R. Dudzińskiej i L. Pawłowskiego, Lublin 1993; *Chronić by przetrwać*, pod red. C. Napiórkowskiego i W. Koca, Niepokalanów 1992; *Edukacja ekologiczna wobec współczesności i wyzwań przyszłości*, „*Przyroda i Człowiek*” (zeszyt specjalny), Opole – Pokrzywna 1995; *Edukacja środowiskowa. Agenda 21 – realizacja zadań edukacyjnych*, pod red. D. Cichy, Warszawa 1997; *Problemy dydaktyki i wychowania w Akademii Rolniczej w Poznaniu*, 14: *Edukacja i świadomość ekologiczna*, Poznań 1997; I. Fuđali, *Ekologiczne wyzwania regionalnych programów edukacji środowiskowej*, Kielce 1997; J. Frątek, *Świadomość ekologiczna dzieci, młodzieży i dorosłych w aspekcie edukacji szkolnej i nieszkolnej*, Bydgoszcz 1995; J.M. Dołęga, *Znaczenie sozologii i ekofilozofii w systemie edukacji ekologicznej*, w: *Hipoteza ekologii ekologicznej*, pod red. J.L. Krakowiaka, J.M. Dołęgi, Warszawa 1999, s. 53–65; „*Edukacja Biologiczna i Środowiskowa*” 2004, nr 2–3(10–11).

²⁵ M. Barnier, *Atlas wielkich zagrożeń*, Warszawa 1995, s. 9.